

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUSSKIY MİR (RUS DÜNYASI): BİR KİMLİK PROJESİNDEN ULUSLARARASI POLİTİKAYA

RUSSKIY MİR (RUSSIAN WORLD) FROM PAST TO PRESENT:
FROM AN IDENTITY PROJECT TO INTERNATIONAL POLICY

ASLI YİĞİT GÜLSEVEN*

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the role and significance of the concept of the “Russian World” in Russian foreign policy discourse and practice. This concept, which had initially emerged as part of the discussions on religious and cultural identity, has become a significant component of the Russian foreign policy towards its immediate neighborhood. The Russian Government aims to use the concept more effectively to reach its foreign policy goals in the post-Soviet region by including Russian Orthodox Church and organizations such as Russian World Foundation. However, the concept seems to have become a source of conflict and friction in Russia’s relations with its neighborhood given the reactions of the countries like Ukraine and Belarus, which have been the target of the “Russian World”-oriented foreign policy discourse. This study focuses on the use of concept of the “Russian World” in Russian foreign policy. By exploring its historical foundations, it aims to look into whether the use of the concept as a foreign policy category has been effective in Russian foreign policy today.

Keywords: Russian World, Russian Foreign Policy, Russian Orthodox Church, Ukraine, Belarus.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Soğuk Savaş sonrası dönemde *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramının Rus dış politika söylem ve uygulamalarındaki rolü ve önemini incelemektir. Bu kavram, kültürel ve dini kimlik tartışmalarının bir parçası olarak ortaya atıldığı halde, son yıllarda Rusya’nın yakın çevresine dönük dış politikasının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Rus hükümeti, dış politika yapım sürecine Rus Ortodoks Kilisesi ve Rus Dünyası Vakfı gibi kuruluşları da dâhil ederek, Rus Dünyası kavramını özellikle yakın coğrafyasına yönelik dış politika hedeflerine ulaşmada daha etkin şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Ancak, Rus Dünyası eksenli dış politika söyleminin hedefinde yer alan Ukrayna ve Belarus gibi ülkelerin tepkileri göz önüne alındığında, kavramın Rusya’nın yakın çevresiy-le ilişkilerinde bir gerginlik ve sürtüşme unsuru olabildiği görülmektedir. Bu çalışmada Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenlerinden yola çıkılarak, kavramın Rusya’nın yakın çevresine yönelik dış politikalarında kullanımının günümüzde ne derece etkili olduğu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Rus Dünyası, Rus Dış Politikası, Rus Ortodoks Kilisesi, Ukrayna, Belarus.

* Dr. Öğretim Üyesi, Atılım Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9325-2965>

Makale Atfı Bilgisi: YİĞİT GÜLSEVEN Aslı, (2019). Geçmişten Günümüze Russkiy Mir (Rus Dünyası): Bir Kimlik Projesinden Uluslararası Politikaya, *Avrasya Etüdleri*, 33-52.

Gönderim Tarihi: 19.08.2019 Kabul Tarihi: 23.09.2019

1. Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alanda ortaya çıkan sorunlu mirasın birincil varisi haline gelmiştir. Uluslararası alanda 1990'dan itibaren bağımsızlığını kazanan bazı eski Sovyet ülkeleri Rusya'nın etki sahasından çıkarak Batının etki sahasına kaymaya başlamıştır. Rusya yakın çevresinde etkisini yeniden inşa etmek için ekonomik ve siyasal araçların yanı sıra kültür ve din eksenli politikalarını da devreye sokmuştur. Bu bağlamda, daha çok Sovyetler Birliği sonrası dönemde Rus kimliğini tanımlamaya yönelik tartışmaların bir parçası olan *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramı, Rus dış politika söyleminin de önemli bir unsuru haline gelmiştir. Üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı olmamakla beraber, Rus Dünyası, dil, din, dış politika, etnisite ve coğrafya aracılığıyla Rus kimliğini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.

Bu çalışmada, Rus Dünyası kavramının Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus dış politikasındaki rolü ve önemi incelenecektir. Bu çerçevede, ilk olarak Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenleri ele alınacaktır. İkinci olarak, Rus Dünyası kavramının Vladimir Putin hükümeti tarafından yakın çevrede kültürel etki alanı genişletme projesi olarak gündeme alınması konu edilerek, kavramın Rus dış politika söylem ve uygulamalarındaki yeri incelenecektir. Bu çerçevede, Rus Dünyası eksenli dış politika söylem ve uygulamaları kapsamında, Rus Ortodoks Kilisesinin Rusya'nın dış politikasında artan rolü incelenecektir. Daha sonra, Rus Dünyası kavramının hedefinde bulunan ülkelerden Ukrayna ve Belarus'un bu politikalara tepkileri ele alınacaktır. Sonuç olarak, Rus Dünyası kavramının Rusya'nın yakın coğrafyasına yönelik etkinliğini artırma amaçlı dış politikasında ne derece etkili ve sonuç alıcı olduğu tartışılacaktır.

2. "Rus Dünyası" Kavramının Kökenlerine Tarihsel Bakış

Türkçede "Rus" kelimesiyle ifade edilen kelimenin Rusçada iki farklı şekilde tezahürü vardır: *Russkiy* ve *Rossiyskiy*. Rus Dünyası (*Russkiy Mir*) ifadesindeki 'Rus' kelimesi için kullanılan Rusça tabir *Russkiy*'dir. Kelime tercihinde neden *Rossiyskiy* değil de *Russkiy* kelimesinin kullanıldığı sorusunun cevabı bu terimlerin Rus tarihi içinde belirli dönemlerde temsil ettikleri ideolojiler ve politikalarda yatmaktadır. Kökenlerini Ortaçağ Rus kültüründen alan ve 'etnik olarak Rus olan' anlamına gelen *Russkiy* kavramı ile çok kültürlü-çok etnisiteli Rusya halkı anlamını taşıyan *Rossiyskiy* kavramı bugün Türkçede 'Rus' kelimesinin karşılığı olarak kullandığımız terimlerdir. Bu terimlerin kullanımında altta yatan unsur bir taraftan sahip olunan topraklarla ilgiliyken diğer taraftan psikolojik etmenlerle ilgilidir. Konu milliyetçilik olduğunda kullanılan 'Rus' ifadesinin Rusça yine

iki farklı karşılığı bulunmaktadır: Gerek *Russkiy* gerek *Rossiyskiy* olsun, her iki ifadenin de Rusya tarihinin her döneminde milliyetçilik bağlamında savunucuları olmuştur.¹ Bu cümleden olarak, siyasi eğilimlerini veya ideolojilerini takip edenlerin çıkış noktasında, *Russkiy* etnik-kültürel bir tanımlamaya işaret ederken, *Rossiyskiy* devletçi-ülkesel bir bakış açısını anlatır.²

Bugünkü ismiyle Rusya Federasyonu (*Rossiyskaya Federatsiya*) veya ‘Sovyet dönemindeki ismiyle RSFSC- ‘Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’ ifadelerine (*Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialistiçeskaya Respublika*) baktığımızda her ikisinde de *Rossiyskiy* tabirini görüyoruz; yani devletin mekânsal kapsayıcılığı söz konusu olduğunda herhangi bir etnik veya kültürel kesime atf yapılmamaktadır. Bununla birlikte halk içerisindeki *Russkiy* kesimi (etnik Rus halkı) ise *Rossiyskiy* devlette (her türlü etnik unsuru kapsayan Rusya Devletinde) siyaseten egemen olan veya yönetimi elinde tutan kesim olarak kullanılmaktadır.³

Russkiy anlamındaki Rus kültürel değerlerinin toplumsal ve siyasal boyutta geçirdiği tarihsel sürecin bugünkü Rus Dünyası kavramının temellerini anlamada önemi haizdir. Zira Rusya tarihinin farklı dönemlerinde bu kelimeler siyasal elitler tarafından ulusal çıkarlar doğrultusunda birbiri yerine kullanılmıştır. 13. yüzyıl başlarında Rusların hafızasında bugün dahi yer eden bir olaylar silsilesi yaşanmıştı; Moğol İmparatorluğu Moskova ve Kiev Prenslüklerini fethetmiş ve o andan itibaren bu prenslikler artık birer Moğol haraçgüzarı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi.⁴ 1480 yılına kadar Altın Orda Hanlığı yönetiminde kalan Moskova Knezliği kısa sürede siyasal olarak gelişme ve topraklarını genişletme fırsatı bularak Avrupa'nın güçlü bir devleti haline gelmişti.⁵ 1462-1533 yılları arasında Moskova Prenslüğü birçok prensliği kendine bağlayarak yüzölçümü ve nüfusunu üç katına çıkarmıştı. Kiev Prenslüğüyle başlayan Rus devleti yayılmaya devam etmiş ve 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Çar 4. İvan yönetiminde Sibiryaya doğru topraklarını genişletmeye başlamıştı.⁶ Simon Dixon'ın belirttiği gibi, Sibirya'nın da alınmasıyla, “kendini Ortodoks Hristiyan olarak tanımlayan bir topluluğun etnik dengesi artık kaybolmuştu.”⁷ Altın Orda devletinin bürokratik ve kültürel etkisinin yanına Sibirya sınırlarından gelen Uzakdoğu etkisi *Russkiy* diye

1 Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", ed. Graham Smith, *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, Longman, London, 1996, pp. 47-48.

2 Sven Gunnar Simonsen, "Raising 'the Russian Question': Ethnicity and Statehood- Russkie and Rossiya", *Nationalism and Ethnic Politics*, Bahar 1996, Vol. 2, No. 5, pp. 91-92.

3 Age.

4 Geoffrey Hosking, *Russian History, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 36-48.

5 Rus Prenslüklerinin Altın Orda Devleti hakimiyeti altında geçirdiği süreçte yaşanan gelişmeler için bkz. İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2009.

6 Geoffrey Hosking, *Russian History, A Very Short Introduction*, p. 69.

7 Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 50-52.

ifade edilen kültürü ve sosyal yapıyı çok-etmenli bir yapıya evirmişti. İlerleyen süreçte Ukrayna'nın fethi ile Latin-Katolik etkisi, Baltık topraklarının alınmasıyla Protestan etkisi ve 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Müslüman Hanlık olan Kırım'ın da ilhakıyla Müslüman-Türk etkisinin Rus kültürüne sirayet etmeye başladığı görülmektedir.⁸ Bunun yanında yine 18. yüzyılın sonunda Polonya'nın bölünmesiyle hatırı sayılır bir Yahudi nüfusu da Rusya topraklarına katılmıştı. Yine aynı yüzyılda Gürcistan ve Finlandiya'nın Rusya topraklarına katılması ve yarım asır kadar sonra Orta Asya ve Uzak Doğu'ya doğru topraklarını genişletmesi çok etnisiteli yapıyı daha da çeşitlendirmişti.⁹ Rus etnik milliyetçiliğinin savunucularına göre bu çok etnisiteli- çok kültürlü yapı Rusya'yı gitgide *Russkiy* özelliklerinden uzaklaştırmaktaydı. Mekânsal genişlemenin yanı sıra Rus siyasal elitlerinin imparatorluğu ayakta tutmak için uyguladıkları siyasetin de Rus kültürü üzerindeki etkisi büyüktü. Sınırların genişlemeye devam ettiği dönemlerde Rus çarları *Russkiy* birlikteliğinden ziyade *Rossiyskiy* birlikteliğine vurgu yapmaktaydılar.¹⁰ Bu cümleden olarak, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rus çarları fethettikleri yerlerdeki yerel elitlere imtiyazlar vererek bu yerlerin imparatorluğa sosyo-kültürel entegrasyonunu hızlandırmayı amaçlamışlardı. Nitekim 19. yüzyılda Çar 2. Nikolay'ın reformist bakanı Sergey Vitte ise devletin *Rossiyskaya imperiya* yani çok uluslu Rus imparatorluğu ideolojisini benimsemesi gerektiğini, ancak bu yolla imparatorluğun gelişebileceğini vurgulamıştı. Ortodoks Hristiyanlığın kültürel mirasını da içine alacak şekilde Rus kültürünün ayrıcalıklı ve diğer kültürlerden üstün yapısına övgüler düzen Slavofil eserlerin sayıca arttığı 1. Nikolay zamanında, mekânsal yayılmacılıktan kültürel yayılmacılığa doğru bir geçiş yaşanmıştı. 1830'lara geldiğinde Rus devleti dini baskıyı¹¹ da kullanarak *Russkiy* kavramına olan vurgusunu artırmıştı.¹²

Çarlık imparatorluğu son bulup Sovyetler dönemine geldiğinde *Russkiy* milliyetçiliği konusunda farklı liderler yönetiminde farklı yaklaşımlar görebilmekteyiz. Sovyet Rusya'nın kurulup geliştiği dönemde Dixon'ın 'sosyal bölünmelerin ulusal bölünmelerden her zaman daha fazla önem arz ettiği' savının hatırlanması

8 Geoffrey Hosking, *Russian History, A Very Short Introduction*, p.121.

9 Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 50-52.

10 II Aleksandr'ın her türlü milliyetçi hareketi sansürlerle baskılamaya politikası, Slav birlikteliğini (Panslavizm) savunan çevreler de dâhil olmak üzere Rus milliyetçilerinin tepkisiyle karşılaşılıyordu. Bu milliyetçi gruplar içinde, St. Petersburg'da çıkarılan ve 1871-1880 yılları arası basılan «*Russkiy Mir*» isimli günlük gazeteyi çıkaran ekip de bulunuyordu. Bu ekibin başında ise Slav birlikteliği savunuculuğu yapan General M.G. Çernyayevi görmekteyiz. *Entsiklopedičeskiy slovar Brokrauz a i Efrona, Sankt-Peterburg, 1899, vol.27, M.S. Anderson, The Eastern Question, St. Martin's Press, NewYork, 1966, s.171.*

11 Bu süreçte Ukrayna'nın Uniat kilisesi, Rus Ortodoks Kilisesiyle birleştirildi, Baltıklardaki halk kitleler halinde Ortodoksluğa geçirildi, ve hatta Müslüman Tatarlar vaftiz edilmeye girildi. Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 52-53.

12 Age.

gerekmektedir. Bu önermeye göre 1917 ihtilaliyle başlayan süreçte *Russkiy* anlamındaki Rus milliyetçiliği proletaryanın içinde erimeye başlamıştı. *Rossiyski* birlikteliğine vurgu yapan Bolşevik lider Lenin *Russkiy* anlamındaki Rus vatanseverliği kınayarak, Çarlık tarihi boyunca etnik olarak Rus olmayan aykırı milliyetçi girişimleri tetikleyen *Russkiy* vatanseverliğinden ziyade *Rossiyskiy* birlikteliğini ön plana çıkarılmasını desteklemişti. Lenin'in bu politikasının karşısında yer alan ve etnik Rus milliyetçiliğini savunan entelektüeller¹³ ise 1917 ihtilalini müteakip Rusya'yı terk etmiş ve ilerleyen dönemde *Russkiy* milliyetçiliği ve kültürünün en ateşli savunucuları olmuşlardı. Buradan yola çıkarak, hem Rus milliyetçiliğine referansla hem de Rus diasporasını temel alarak Rus Dünyası'nın oluşmasında 1917 ihtilalinin önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.¹⁴

1941'de Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası'na karşı 2. Dünya Savaşında verdiği mücadelede *Russkiy* anlamındaki Rus milliyetçiliği Stalin tarafından toplumu düşmana karşı birleştirici bir unsur olarak ön plana çıkarılmıştı. Bu bağlam içerisinde, Rus etnik kimliğinin ayrılmaz bir parçası sayılan Rus Ortodoks Kilisesinin mevcut durumu da Stalin döneminde gözden geçirilmişti. O döneme kadar Rus Ortodoks Kilisesi baskı altında tutulmuş, birçok çalışanı azledilmiş ve en nihayetinde de tüm ibadethaneleri lağvedilmişti. 'Rus uygarlığı' kavramının başat temsilcisi olan Rus Ortodoks Kilisesinin maruz kaldığı baskı aynı zamanda *Russkiy* bağlamındaki Rus vatanseverliğinin de gerilemesi anlamına gelmişti. 1941'den itibaren bu durumun tersine dönmesi Stalin'in savaş koşullarına göre ulusal menfaatleri yeniden tanımlamasıyla açıklanabilir. Hatta 1943 yılında bir piskoposlar konseyi dahi kurulması, Sovyet hükümetinin Rus Ortodoks Kilisesine karşı yumuşama siyasetine güzel bir örnek sayılabilir.¹⁵ Stalin Sovyetler Birliğinde yaşayan diğer dinlerin temsilcilerine de belirli bir dereceye kadar müsamaha tanımıştı, ancak Rus Ortodoks Kilisesi tarafından temsil edilen etnik Rus halkını Sovyetler Birliği'nin başat ulusu olarak tanımlamaktan geri durmamıştı.¹⁶

Nikita Hruşçov dönemine geldiğinde Stalin aleyhtarlığı veya deStalinizasyon diye adlandırılan politikaların bir devamı olarak, Rus Ortodoks Kilisesi ve

13 Bu entelektüellerden bir kısmını Çarlık ordusu olarak da bilinen Beyaz Ordu mensupları oluşturuyor. Zira, Rus iç savaşı (1918-1921) sırasında Beyaz Orduyu komuta eden General Anton Denikin Rus devletinin sınırlarının tarihsel olarak belirlendiğini ve askerlerinin federal bir devlet için savaşmak istemeyeceklerini belirtmişti. Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 62.

14 Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism*, Harvard University Press, Cambridge, 1997, pp. 2-4; Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 54.

15 Stalin döneminde Ortodoks Kilisesinin değişen statüsü hakkında detaylı bilgi için bkz. Olga Yurevna Vasileva, 'Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943-1948 gg.' (Doktora tezi, Institut Rossiyskoy Istorii, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Moskova, 1998).

16 Vasileva 1998, 'Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943-1948 gg.', Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 55.

genel itibariyle maneviyatla ilgili konular Sovyetlerde tekrar itibar kaybetmişti. Sovyet elitlerinden bir kısmı, birkaç farklı milliyetçi grup halinde Hruşçov'un bu baskıcı politikalarına tepki göstermişlerdi. 1970'ler boyunca içine kapanan Rus milliyetçiler 1980'lerde Brejnev'in Parti Genel Sekreteri olmasıyla görünür hale gelmişlerdi. Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle ise Hruşçov döneminde kilise ve din adamlarına getirilen kısıtlamalar son bulmuştu. Kiliseyle birlikte *Russkiy* bağlamındaki Rus vatanseverler de *Glasnost* politikalarının bir yansıması olan kültürel reformlardan faydalanmışlardı. Gorbaçov döneminde 1988 yılında Ortodoksluğun 1000. yılı kutlanırken, 1990'lara gelindiğinde hızla artan piskopos sayılarıyla birlikte Kilisenin kontrolü artık din adamlarına geçmişti. *Glasnost*'un getirdiği özgürleşme ve sansürsüz yayın reformu kapsamında, 1917 ihtilaliyle birlikte Rusya dışına gidenlerin oluşturduğu Rus diasporası, Rus etnik milliyetçiliğini konu alan yayınlarını özgürce ülke içinde dolaşıma sokabilmişlerdi. Böylelikle Rusya'daki *Russkiy* anlamında Rus milliyetçiliğini destekleyenlerle diasporadaki-lerin etkileşime girebilecekleri bir zemin bulunmuş oldu.¹⁷

Genel itibariyle, Sovyet yönetimleri birliğin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda herhangi bir etnik referansı bulunmayan ve daha kapsayıcı olan *Rossiyskiy* vatanseverliği oluşturmayı hedef edinmişlerdi. Bu politika liderlerin söylemlerine de yansımıştı. Sovyet liderler vatandaşlardan söz ederken *Russkiy* (Rus) yerine *Rossiyanin* (Rusyalı) kelimesini tercih etmişler ve *Russkiy narod* yani 'Rus halkı' tabirini kullanmaktan imtina etmişlerdi.¹⁸ Sovyetler Birliği ortadan kalktığında onu sürdürmek isteyenler kadar ulus-devlet kurma hayalinde olanlar da vardı. Boris Yeltsin Rus egemenliğini Rusya Federasyonu bünyesinde yeniden kurarken tercih ettiği kavram *Rossiyskiy* idi. Leonid Brejnev ve Gorbaçov'un aksine, Yeltsin etnik Rus milliyetçiliğini andıran, *Russkiy* gibi, söylemlerden kaçınıyordu. Milliyetçi kesim ise aksine, *Rossiyskiy* ifadesini kullanmayı ülke menfaati açısından zayıflık addetmekteydi. Zira bu durumun Rusya'nın kendi coğrafi, tarihi ve dinî kimliğini yeniden inşa etme sürecine sekte vurarak, ülkeyi Batı müdahalesine açık hale getirilebileceğinden korkulmaktaydı.¹⁹

Bu noktada Rus kimliği sorunsalı ülkenin fiziki topraklarıyla manevi değerlerini barındıran coğrafyanın örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır.²⁰ Söz konusu coğrafya Rus hükümetinin ulusal çıkarlarını korumak için uğruna Batılı güçlerle çekiştiği yakın çevresini oluşturmaktadır. Manevi değerlere gelince, Rus Dünyası

17 İskra Andreeva, "Put k Russkoi idee", Andrey Nikolayeviç Savelev, *Russkiy Stroy, Intellect, Moskva, 1997*, s.143-144; Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 55-58.

18 Age, 62.

19 Andrey Savelev, "Suverenitet, Federalizm, Separatizm", *Russkiy Stroy, Intellect, Moskva, 1997*, s.103-104, Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", pp. 60-61.

20 Age, 61.

kavramını oluşturan manevi öğelere ilişkin tartışmalar günümüzde de artarak sürmektedir. Zira bu kavramın kökenleri Çarlık dönemine ve hatta daha gerilere, Kiev Rusya'sına kadar gitmektedir. Feklyunina'ya göre, Rus dünyası kavramının Rusya içinde ve dışında nasıl anlaşıldığı konusu dört sava dayanmaktadır: Rus uygarlığı fikri; ortak geçmiş tezi; çok ulusluluk ideolojisi ve Batı değerlerine alternatif sistem savı. İlk sav 'Rus uygarlığı' fikrine odaklanmaktadır. Bu uygarlık, tarihsel olarak, Rus Ortodoks Kilisesinin, "kültürel olarak birbirlerine yakın olan halkların Rus dünyasını oluşturduğu fikri"ne dayanmaktadır. Burada "kültürel yakınlık" ifadesi Rus dili, Ortodoksluk mezhebi ve Rus kültürünü temel almaktadır. Kavramın güncel kullanımında Ortodoksluk zaman zaman Rus hükümetinin söylemlerine yansırken, son yıllarda tüm dinleri kapsayıcı bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bu yaklaşım Rus Dünyası kavramının coğrafi sınırlarını genişleterek kavrama bir muğlaklık vermektedir. Rus dünyası tanımlamasında ikinci sav ise ortak bir geçmişe sahip olma durumudur. Bu da yine Rus yetkililerce ve kilise tarafından Rus Dünyasına atıf yapılırken sıklıkla kullanılmaktadır. Rus Dünyasını tanımlayan üçüncü unsur ise 'çok uluslu bir uygarlık' olmasıdır. Burada odak noktası aynı dil, kültür ve değerleri taşıyan fakat farklı etnik kökenlere sahip insanların oluşturduğu Rusya merkezli bir uygarlık alanıdır. Son olarak, Rus dünyası kavramı Batının toplumsal değerlerinden daha üstün olan, Batıdan farklı bir sosyo-kültürel ve siyasal sisteme sahip olma tanımını içinde barındırmaktadır.²¹ Günümüz Rus dış politikasında Rus Dünyası kavramının yerini ve önemini anlamak için, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Rus kimliğini tanımlama çabalarının hangi tarihsel-politik süreçten geçtiğini incelemek gerekmektedir.

3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rus Kimliğini Yeniden Tanımlama Girişimleri

3.1. Rusya'da Sivil Toplum ve Rus Dünyası

Glasnost ve *Perestrojka* politikalarının bir uzantısı olarak Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştı.²² Bu dönemde, Rus kimliği ve bilincini tekrar canlandırma meselesi Rus entelektüel çevrelerin gündemine taşınmıştı. Kasım 1991'den itibaren kendilerine "Bessmertnih grubu" adını

21 Valentina Feklyunina, "Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world (s)", *European Journal of International Relations*, Aralık 2016, Vol. 22, No.4, pp. 783-785.

22 Gorbaçov döneminde ortaya çıkmaya başlayan bağımsız sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Marcia A. Weigle and Jim Butterfield, "Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence", *Comparative Politics*, October 1992, Vol. 25, No. 1, pp. 1-23; Thomas Remington, "A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev", *The Russian Review*, July 1989, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue, pp. 271-304.

veren bir grup Rus entelektüel²³ Moskova'da aktif olarak bu konu üzerine çalışmalarına başlamıştı. Bir araştırma merkezine dönüşen bu grup adını 1991'de kısa süreli de olsa Dışişleri Bakanlığı yapan A. A. Bessmertnikh'den almaktaydı. Bu araştırma merkezini 1990larda ön plana çıkaran özellikler temsilcilerinin dış politika dernekleriyle bağlantı halinde olması, alanında uzman isimlerin öncülük etmesi, disiplinler-arası çalışmalar yapılması ve her şeyden önemlisi Sovyetlerin dağılmasından bu yana Rus kimliğinin yeniden tanımlanması ve oluşumu alanında bir ilk olması gelmekteydi.²⁴ Rus kimliğinin yeniden canlandırılması sürecine hizmet etmek için Bessmertnikh grubu birçok yayına imza atmıştı.²⁵ Bunlardan en dikkat çekenini ise 1992-1995 yılları arasında "Öteki. Yeni Rus Kimliği Okumaları" (Inoe. Hrestomaniya Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya)²⁶ adıyla basılan dört ciltlik Sovyet sonrası yeni Rus kimliğini tanımlama konulu makalelerden oluşan bir kitap projesiydi.²⁷ Bu projenin yazarları arasında bazı isimler,²⁸ 2000'lerin başında Rus hükümetinin danışman kadrolarında yer almıştı.²⁹ Böylelikle 'Rus kimliğini yeniden tanımlama' meselesi hükümetin de gündemine taşınmaya başlamıştı. Nitekim 7 yıl içerisinde Rus kimliğini yeniden tanımlama çabaları Rus hükümetinin de desteğiyle bir vakıf bünyesinde kurumsal bir nitelik kazanmış olacaktı.

2000'lerin başında eski Sovyet ülkeleri ve Balkanlarda meydana gelen renkli devrimler sonrasında Rus hükümeti yakın çevresinde etki alanı tesis etmek ve

23 Merkezin üyeleri arasında şu isimler bulunmaktadır: Aleksandr Bessmertnikh, Andrey Belousov, Oleg Genisaretskiy, Vyacheslav Glazıçev, Simon Kordonskiy, Sergey Kurginyan, Zahircan Kuçkarov, Vladimir Malyavin, Vladimir Mahnaç, Gleb Pavlovskiy, Şamil Sultanov, Sergey, Çernişev (Grup koordinatörü), Petr Şedrovitskiy, bkz. Sergey Borisoviç Çernişev (ed.), Inoe, Hrestomaniya Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya, 4. Cilt, Argus, Moskva, 1995, <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019

24 Aleksandr Aleksandroviç Bessmertnikh, 1990-1991 yıllarında Amerika'da büyükelçilik yapan bir Rus diplomatken, 1985'ten itibaren Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı yapan Eduard Şvardnadzenin Gürcistana dönüşünden sonra, 1991 yılında kısa süreliğine Dışişleri Bakanlığı görevini üstlendi. 1991 Ağustos'ta Gorbaçov'un görevden alınması girişimine destek vermediği gibi darbecileri de kınaması Gorbaçov tarafından ters karşılandı ve Bessmertnikh görevden alındı. Eylül 1991 yılında «Politik Analiz Merkezi Dış politika Derneği'nin kurucusu oldu. Mart 1992'den itibaren ise aynı derneğin başkanı oldu. Hâlihazırda hem dış politika derneğinin başkanlığını hem de MGIMO Üniversitesi mezunlar derneğinin başkanlığını yürütmektedir. MGIMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler) Üniversitesi Mezunlar Derneği, <http://alumni.mgimo.ru/>, <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019

25 Merkezin çalışmalarından öne çıkanlar arasında şunlar bulunmaktadır: "Ağustos 1991'de Kim Kazandı Kim Kaybetti", BDT coğrafyasında Siyasal Çatışma Modelleri", "Rusya devlet başkanlığının geleceği", "Komünizm ve Liberalizm: İki Ütopya", "Seçimler ve Para", "NATO'nun Doğuya yayılması", detaylı bilgi için bkz. <http://old.russ.ru/>, Erişim: 7.8.2019

26 Sergey Borisoviç Çernişev (ed.), Inoe, Hrestomaniya Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya, 4 Cilt, Argus, Moskva, 1995.

27 "Analitiçeskaya Grupa Vneşnepolitiçeskoy Assosiatcii (Gruppa Bessmertnikh)" <http://old.russ.ru/gb/vvod/gb1.htm>, Erişim: 30.7.2019

28 Simon Kordonskiy, 2000-2004 yılları arasında Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı Uzmanlık Biriminin başındaydı. 2003-2005 yılları arasında Rusya Devlet Başkanının kıdemli danışmanı oldu. 1995'de "Öteki'nin yayın kadrosunda yer aldı. Halen VŞE'de (Vışaya Şkola Ekonomiki- Yüksek Ekonomi Okulu) akademisyen olarak çalışmaktadır. Kordonskiy, Simon Gdaleviç, <https://www.hse.ru/staff/kordonskiy>, Erişim: 7.8.2019

29 Hurzhy Volodymyr, "Russian World Doctrine as Russian Response to the Crisis of the 1990s", Filozofski Nauki, January-February 2007, No.1 (147), p. 94.

kuvvetlendirmek amacıyla sivil toplum ve medya kuruluşlarına resmi destek sağlamaya başlamıştı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 1991'de başlayan Rus kimliğini yeniden tanımlama konusunu Rus ulusal çıkarları açısından mühim görmüş olacaktı ki 2000'li yıllardan bu yana *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramına sıklıkla vurgu yaparak, bir dış politika öğesi haline gelmesini sağlamıştır.³⁰ Putin 2006 yılında Rus Dünyası'nın önemine dikkat çektiği, Federal Meclis'te yaptığı yıllık konuşmasında Ortodoks dini değerlerinin korunması gerekliliği, Rus diline gereken önemin verilmesi ve Rus kültürünün etki alanının genişletilmesi konularının öncelikli sosyal ve politik meseleler olduğunu vurgulamıştı.³¹ 2007 yılında Rus Dünyası kavramı, kültürel etki alanı genişletme, Rus milliyetçiliğini destekleme veya Rus dini değerlerini vurgulamaya yönelik söylemlerin ötesine geçerek bir vakıf bünyesinde somut bir nitelik kazanmıştı. 2007 yılında 'Rus Dünyası Vakfı' Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin tarafından 796 numaralı kararnameyle kurulmuştu. Vakfın kuruluş amacı Rus dilini yaymak, Rus kültürünün gelişmesi ve yaygınlaşmasını sağlamak ve Rusya lehine kamuoyu oluşturmak olarak ilan edilmişti.³²

Kurulduğu dönemde olduğu gibi bugün de vakfın faaliyetlerinin en büyük destekçisi Rus Dışişleri Bakanlığıdır. Bakanlık, yurtdışında kültürel diplomasi alanlarında bu vakfın faaliyetlerinden faydalanırken, vakıf ise bu faaliyetler için gerekli mali desteğin bir bölümü ile idari konularda Bakanlıktan destek almaktadır.³³ Rus Dünyası vakfının onuncu yıl dönümüne ithafen çıkarılan bir yayında

30 2000'lerin başında, yeni seçildiği dönemde kendi siyasal danışmanlarından biri olarak Putin'in seçtiği isim, 1995'te Rus kültürünü canlandırmak ve yaymak amacıyla kurulan Bessmertnih grubunun bir üyesi ve "Öteki" eserinin yazarlarından olan Sergey Borisoviç Çernişev'dir. Çernişev 2016'dan bu yana Putin hükümetinin danışma kadrosu içinde uzman sıfatıyla yer almaktadır. <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019.

31 "Vladimir Putin vıstupil s egegodnim Poslaniem Federalnomu Sobraniyu", 26.04.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/38727>, Erişim: 7.8.2019.

32 Kararnamenin detayları şu adreslerden okunabilir: "Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii o Sozdanii 'Fonda Russkiy Mir", 21.6.2007, <https://russkiymir.ru/fund/the-decree-of-the-president-of-the-russian-federation-on-creation-of-fund-russian-world.php#1> Erişim: 24.7.2019; "Vladimir Putin vstretilsya s delegami Vserossiyskoy konferentsii prepodavateley obşestvennih nauk", 21.06.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/40791>. Ayrıca bkz Fond Russkiy Mir <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/about>, Erişim: 7.8.2019.

33 Rusya'dan 18 adet kuruluşla yoğun işbirliği içerisinde Vakıf 2009 yılından bu yana Latin Amerika, Uzakdoğu, ABD, Afrika ve birçok Avrupa ülkesinde Rus Ortodoks Kilisesi'nin düzenlediği toplantı ve konferanslara destek vermektedir. Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.94. Rus Dünyası Vakfı Rus dili ve kültürünü geliştirmek ve yaymak için farklı toplumsal kategorilere de inmektedir. Örneğin Rusya Müslümanları için Kur'an'ı ve hadisleri Rus dilinde okuyabilmeleri için 2009'da "Kutsal Kuran ve Hadisler" isimli bir proje hayata getirmiştir. Bu projede vakıf gereken teknik ve finansal desteği sağlayarak Kur'an'ın Rusçasının hem bilgisayar hem de diğer mobil cihazlardan okunabileceği bir yazılım programının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rusya Müftüler Konseyi Başkanı Ravil Gaynuddin, Rus dilinin yayılması için din farklı gözetmeden yürütülen bu çalışmaya Rusya Müslümanları olarak minnet duyduklarını dile getirmiştir. Rus Dünyası Vakfı tarafından hayata geçirilen "Kutsal Kuran ve Hadisler" projesi için bakınız www.al-koran.ru, Erişim: 7.8.2019. Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.96-97.

vakfın yöneticisi Vladimir Koçın³⁴ vakfın ana amacını Rus dilinin hem Rusya'da hem de diğer ülkelerde popülerleşmesi için gerekli programlara destek vermek ve Rus dünyasının birliği ve muhafazasını sağlamak şeklinde tanımlamaktadır.³⁵ Bu tanımdan yola çıkılarak yürütülen kültür-sanat faaliyetleriyle, Rus dili, kültürü ve tarihini tanıtmak ve öğretmek amaçlı yurtdışındaki Ruslara yönelik faaliyetler kapsamında vakfının girişimiyle 49 ülkede 110 adet Rus merkezi açılmıştır.³⁶

Kültürel diplomasinin yanı sıra son zamanlarda uluslararası arenada sıklıkla kullanılan 'insani diplomasi' alanında da vakfın Rus Dış Politikasına paralel bir gündem izlediği söylenebilir. Örneğin, vakıf son yıllardaki söylemlerinde dış politikanın insani yönünü temsil ettiğini iddia etmektedir. 2017 yılında Koçın, vakfın görünürdeki en önemli misyonunun "uluslararası alanda barışın temini için insani işbirliğini sağlamak" olduğunu vurgulamıştır.³⁷ Bir bakıma, Rus hükümetinin dış politik söylemleriyle uyumlu şekilde söylem geliştiren vakfın, insani diplomasiyi ön plana çıkarmadaki maksadı hükümetin Rus Dünyası kavramına atfettiği anlamla ilintilidir. Örneğin, Putin 2018 yılı Ekim ayında 'Yurtdışında Yaşayan Milletler Topluluğu Kongresi' oturumunda yaptığı konuşmasında Rus hükümetinin 'Rus Dünyası' kavramına etnik ya da dini bir anlam atfetmediğini altını çizerek ifade etmiştir: "Öyle büyük bir Rus dünyası hayal edin ki hiçbir şekilde salt etnik, ulusal ve dini özelliklere göre belirlenmemiş olsun. Bu dünya, Rusya'yla arasında manevi bir bağ hisseden... Rus dilini, kültürünü ve tarihini kendinde barındıran herkesi birleştirmektedir."³⁸ Bu açıklama Putin'in 'Rus Dünyası' kavramıyla diğer etnik unsurları ve dinleri de kapsayacak şekilde yeni bir söylem geliştirmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu noktada Rus Dünyası Vakfı Rus Dışişleri Bakanlığının da desteğini alarak 'Rus Dünyası' eksenli dış politika girişimlerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Rus Dünyası söylemi çerçevesinde yürütülen dış politika faaliyetlerinde rol alan bir diğer önemli aktör de Rus Ortodoks Kilisesidir. Rus Dünyası kapsamındaki politiklardan söz ettiği konuşmalarında, Putin çoğunlukla Rus Ortodoks Kilisesinin uluslararası misyonunu da gündeme getirmektedir. Bu çerçevede, Rus diplomasisi

34 Vladimir Koçın, "Nam Est Nad Çem Rabotat", Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.29-35.

35 Age.

36 Bu merkezler arasında Erivan (Ermenistan), Berlin (Almanya), Grenada, Alma-Ata (Kazakistan), Kamçiya (Bulgaristan), Salzburg (Avusturya), Bratislava (Slovakya), Barselona (İspanya), Tokyo (Japonya), Üsküp (Makedonya), Tahran (İran), Debrecen (Macaristan) yer almaktadır. Yakın zamanda ise Paraguay, Kosta-Rika, Kolombiya ve bazı Afrika ülkelerinde yeni Rus merkezlerinin açılışının yapılması planlanmaktadır. Vladimir Koçın, "Nam Est Nad Çem Rabotat", s.29-35.

37 Vakfın kendi uzmanlarının kaleme aldığı Rus dili, kültür ve tarihini konu alan okul kitapları ve ansiklopediler ise dünyanın çok farklı yerlerine okullara gönderiliyorlar (Bu yerler arasında Kırım, Donetsk Halk Cumhuriyeti, Transdinyester Moldova Cumhuriyeti, Lugansk Halk Cumhuriyeti, Çin, Vietnam, Tayvan ve ABD de yer almaktadır. Vladimir Koçın, "Nam Est Nad Çem Rabotat", s.29-35.

38 "Putin rasskazal o printsipah formirovaniya russkogo mira", 3.10.2018, <https://tass.ru/politika/5741622>, Erişim: 18.7.2019.

ile Kilisenin uluslararası faaliyet ve söylemlerinin Rus Dünyası ortak paydasında keşiştiği ve Kilisenin, Rus Dünyası Vakfına benzer şekilde, Rus dış politikasına paralel bir gündem izlediği görülmektedir. Zira Rus Ortodoks Kilisesi Rus Dünyası Vakfının en yoğun işbirliği yaptığı kurum olma sıfatını taşımaktadır.³⁹

3.2. Rus Ortodoks Kilisesi ve Rus Dünyası

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rus kimliğini yeniden tanımlama projesine paralel olarak 1990'larda Ortodoks Hristiyan dinine yapılan vurgu da hız kazanmıştır. Rusya'da Ortodoksluğa inananların yanında, kiliselerin, rahiplerin ve hatta medyada Ortodoksluğa değinen yayınların sayısı da artmıştı. Ayrıca Rus siyasi elitler 1917 ihtilaliyle birlikte Rus Ortodoks Kilisesinin elinden alınan toprakların ve mülklerin tekrar kiliseye devredilmesi hususunda 1990'lardan başlayarak büyük destek göstermişlerdir. Sadece sivil toplum ve siyasi elitler değil, Rusya devlet başkanı Putin de kiliseye olan desteğini her fırsatta sergilemekten çekinmemektedir. 2013 yılında tarihî Rus devletinin vaftiz edilmesinin (bir başka deyişle 988'de Rusların Ortodoks Hristiyanlığı kabulünün) 1025. yıldönümünde Putin Kiev'de düzenlenen törene bizzat katılıp "Rus devletine gelişmek ve ilerlemek için itici güç yaratan Ortodoksluğun kendisidir"⁴⁰ diyerek kiliseye verdiği önemi bir kez daha vurgulamıştır.

Rus Ortodoks Kilisesi bugüne değin Rus Dünyası kavramı etrafında oluşturulan politikalarda Rus Hükümetinin uluslararası arenadaki siyasetine destek verecek şekilde faaliyet gösteregelmiştir.⁴¹ Rus hükümetine ek olarak Rus Ortodoks Kilisesi de Rus Dünyası kavramını sıklıkla kullanan ve faaliyetlerinin odak noktasına taşıyan bir kurum olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Rus kilisesinin geçmişten bu yana ideolojik olarak temel aldığı Rus uygarlığı söylemi zaman içinde Rus dünyası kavramına dönüşmüş ve Rus vatanseverliği bağlamında yurtdışında yaşayan, Rusça konuşan Ortodoks halkları hedef kitlesine koymuştur. Böylelikle, özellikle yakın çevresindeki Rusça konuşan Ortodoks nüfus hem hükümet hem de kilise için Rus dünyası kavramının siyasi hayatta uygulamasını bulduğu bir kitle olmuştur.⁴² Rusça konuşan halkı bir araya getirmek ve Rus dili ve kültürünün yayılmasını sağlamak kapsamında Rus Dünyası kavramı etrafında

39 Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, s.89.

40 "Putin prinyatiehristianstvapomogloRusistatkrupneyşeyderjavoy",25.7.2013,https://ria.ru/20130725/952137974.html, Erişim: 7.8.2019. N.V. Şatina, *Ofitsialnaya NarodnostXXI. Veka: Stariye İdeologemi v Formirovanii Politiceskogo Soznaniya Novih Rosiyan*, s.140-151; Vestnik RGGU Nauçniy Jurnal, No.1(123)2014. s.146-147.

41 Valentina Feklyunina, "Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world (s)"; *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 4, December, 2016, pp. 783-785.

42 Hurzhy Volodymyr, "Russian World Doctrine as Russian Response to the Crisis of the 1990s", p. 94; İğumen (Filaret) Bulekov, "Otnoşenie Russkoy Tserkvi k voprosam natsionalnogo i gosudarstvennogo stroitelstva", *Tserkov i Vremya*, No.4 (49), 2009, s.29-43.

oluşturulan politikalarda Rus Ortodoks Kilisesinin Rus Hükümeti'nin politikalarını desteleyecek şekilde adım attığını görmekteyiz.⁴³

Rus hükümet yetkilileri 20. yüzyıldaki siyasal gelişmelerin dünyanın birçok yanına savurduğu Rus dünyasını tek çatı altında birleştirebilecek yegâne çekim merkezi misyonuyla Ortodoks Kilisesine siyasal boyutta ayrı bir önem atfetmektedir. Bu cümleden olarak, 2004 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İgor İvanov, 8. Dünya Rus Halk Konseyinde yaptığı konuşmada Rus Dünyasını bir araya getirmede Rus hükümeti ve Rus Ortodoks Kilisesinin ortaklaşa hareket ettiğinin altını çizmişti.⁴⁴

Bu noktada, Rus Ortodoks Kilisesinin Rus Dünyası ile ne açıdan ilişkili olduğuna bakmak için, bin sene kadar öncesine, yani Kiev Rusya'sının Doğu Roma devletinden Ortodoksluğu aldığı 988 yılına kadar, gitmek gerekmektedir. Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenleri Rahip Evfimiy (Moiseev)'in işaret ettiği gibi Rus Ortodoks Kilisesinin *Russkaya Sivilizatsiya* (Rus uygarlığı) tanımlamasında yatmaktadır. Bu uygarlığın temelini ise Doğu Slav ırkına dayalı Ortodoks halkların birlikteliği oluşturmaktadır.⁴⁵

Aslında burada ana mesele bir nevi 'Rus üst-etnisitesi' altında tüm Slav Ortodoksları birleştirme fikrine dayanmaktadır. Kilisenin bakış açısından Rus Dünyası üç ana unsura dayanan ortak bir uygarlığı temsil etmektedir: Ortodoksluk, Rus kültürü-dili ve ortak tarih. Ortodoks Rus Kilisesi Patriği Kiril'e göre bugün Rus dünyasının omurgasını Ukrayna, Belarus ve Rusya'dan müteşekkil olan 'tarihi Rus toprakları' oluşturmaktadır.⁴⁶ Rusya, Ukrayna ve Belarus buldukları coğrafya, etnik köken, dil ve din bakımından Slav kültürünün birbirine en yakın olan üç halkı olarak bilinmektedir. Bir takım Rus entelektüeller ve özellikle de dini otoriteler bu üç halkın tek ülkede birleşmesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁴⁷ Rus Ortodoks Kilisesi 'büyük, küçük ve beyaz Rusya' olarak adlandırdığı bu üç toprağın ve üzerinde yaşayan halkların ayrılmazlığını tarih boyunca vurgulaya gelmiştir. Örneğin, 2009 yılında Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Kiril *Russkiy* topluluğun temellerinden bahsettiği bir konuşmasında mekânsal olarak Rusya, Ukrayna ve

43 Ortodoks dininin litürjik anlayışı gereği insanlık ile yaradan arasında aşılama bir boşluk bulunmamaktadır. Bu sebeple Katolik Hıristiyanlığın aksine, Ortodokslukta kilise ve devlet birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Buna göre, bu dünyadaki insanlık öte dünyanın gerçekliğinin bir yansımasıdır. Ortodokslukta kilise devlete muhalif olamaz ve ikisi ortak bir hedefte tek vücut olarak çalışır. (Nikolas K. Gvosdev, "The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity", *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 6, 2000, p. 30.)

44 "Vistuplenie ministra inostrannih del Rossiyskoy Federatsii İ.S. İvanova na 8. Vsemirnomo Russkom Harodnom Sobore", 3.02.2004, <https://mospat.ru/archive/page/church-and-society/30422.html>, Erişim: 28.7.2019.

45 Michal Wawrzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", *East European Politics and Societies and Cultures*, Vol. 28, No. 4, November 2014, pp. 766-768.

46 Gennadii Druzenko, "Geopolitics from the Patriarch. The Heavenly Kingdom Versus the 'Russian World', *Russian Politics and Law*, Vol. 49, No. 1, January-February 2011, pp. 65-66.

47 Sven Gunnar Simonsen, "Raising 'the Russian Question': Ethnicity and Statehood- Russkie and Rossiya", *Nationalism and Ethnic Politics*, pp. 91-92; Simon Dixon, "Russians and the Russian Question", p. 61.

Belarus'un oluşturduğu coğrafyayı işaret etmiştir.⁴⁸ Putin de 2013 yılında Patrik Kiril'in bu söylemine destek verir nitelikte bir açıklama yapmış ve konuşmasında Ortodoks Hristiyanlığın Rusya, Ukrayna ve Belarus'u kuvvetli bağlar ve kardeşlik ile birleştirdiğini söylemiştir.⁴⁹ En son 2019 yılı Haziran ayında Rus Ortodoks Kilisesi Metropolitanı Hilarion İsviçre'de katıldığı bir konferansta bu "üç halkın ruhsal olarak tek bir millet oluşturduğunu" belirtmiştir.⁵⁰

Rus Ortodoks kilisesinde saygın bir yeri olan Rahip Evfimiy (Moiseev), Sovyetler sonrasında yaşanan kimlik dönüşümü neticesinde yeni bir Rus kimliği inşa edilmesi ve bunun da ruhani temellere dayanması gerekliliğini belirtmiştir. Rahip Evfimiy'e göre Rus Ortodoks Kilisesi Rusya imparatorluğunun "ruhani mirasının yegâne bekçisi" ve bugünkü Rusya'da Rus kimliğinin devamlılığını sağlayan, yani tarihten bu yana muhafaza eden tek kurum olma sıfatını taşımaktadır.⁵¹ Tüm bu bilgiler ışığında, Rus Ortodoks Kilisesinin vurgu yaptığı "tarihi Rus toprakları"ndan Rusya İmparatorluğuna ve oradan da bugünkü Rusya'ya uzanan Rus uygarlığı kavramının, temelde etnik ve dini bir yapı barındırmakta olduğu söylenebilir. Rus Dünyası kavramının temellerini aldığı bu uygarlık düşüncesi Rus dış politik söyleminde hükümetin görünürde mesafeli durmaya çalıştığı bir tanımdır. Aksine, hükümetin söylemlerinde Rus dünyası kavramı, kültürel diplomasi oluşturma ve yakın çevredeki etkiyi artırma bağlamında, daha kapsayıcı olmak adına farklı bir yapıyla karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Rus Dünyası Vakfının açıklamalarında ve Putin'in konuşmalarında bu kavramın 'çok-etnisiteli, çok-dinli' bir yapıyı temsil ettiğinin altı çizilmektedir. Bu bakış açısı kilisenin yetkilileri tarafından tepki görmekte olup çok-etnisiteli ve çok-dinli bir Rus Dünyası tanımı reddedilmektedir. Rus Ortodoks Kilisenin saygın isimlerinden Rahibe Evfimiy'e göre bu kavram çok etnisiteli olmadığı gibi tek bir etnik unsura da

48 "Vistuplenie Svyateyşevo Patriarha Kirilla na torjestvennom otrkritii 3. Assamblem Russkogo mira", 3.11.2009, <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1209822.html>; "Patriarh Kirill postavil Ukraine zadaču 'perezagruzit' suverenitet i napravil ego na ukreplenie Russkogo mira", 4.11.2010, <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/6649-patriarh-cyryl-postavil-ukraine-zadachu-perezagruzit-suverenitet-i-napravit-ego-na-ukreplenie-russkogo-mira.html>, Erişim: 7.8.2019; Michal Wawrzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", s.761.

49 "Vstreča s predstavitelyami pomestnih pravoslavnih tserkvey", 25.7.2013, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/18942>, Erişim: 3.8.2019.

50 "Rossiya, Ukraina, Belorssiya: edinoe duhovnoe prostranstvo", 2.6.2019, <https://mospat.ru/ru/2019/06/02/news174818/>, Erişim: 7.8.2019; Putin 10 Temmuz 2019 tarihinde yaptığı bir açıklamada Rus ve Ukrayna halklarının tek bir ulus olduklarını, çünkü ortak tarih ve dine sahip olduklarını belirtmişti. Putin ayrıca, Bir zamanlar bugünkü Ukrayna topraklarının ortak din bağlamında Rusya'ya katıldığını ve bu topraklardaki sakinlerin kendilerini Rus olarak adlandırdıklarını vurgulayan ve o dönemde Katolik propagandası yapan Lehlere karşı çıkan Ortodoks bir halk olduklarını vurgulamıştı. "Vladimir Putin nazval russkih i ukraintsev odnoy natsiey", 10.07.2019, <https://russkiy.mir.ru/news/259213/>, Erişim: 7.8.2019.

51 (Moiseev), İğumen Evfimiy, "Russkaya Tserkov kak osnova Russkogo mira, Russkiy mir kak osnova Vselenskoy Tserkvi, Russkaya narodnaya liniya", 16.04.2009, http://ruskline.ru/analitika/2009/04/16/russkaya_cerkov_kak_osnova_russkogo_mira_russkiy_mir_kak_osnova_vselenskoj_cerkvi/, Erişim: 23.6.2019; Ayrıca bkz. Michal Wawrzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", s.763.

indirgenememektedir: Rus Dünyası ‘süper-etnisiteli’dir; yani ‘etnisiteler-üstü’ bir yapıya sahiptir. Buna göre, etnik Rus halkı, Doğu Slav halklarının etnik kimliklerinin üstünde bir ‘üst-etnik’ yapıyı oluşturmaktadır. Rahip Evfimiy’e göre, «... temel prensibi Ortodoks dini olan Rus uygarlığı ile kendisini özdeşleştiren herkesin oluşturduğu topluluğa Rus Dünyası denir.»⁵² Kısacası, bu kavramın Doğu Slav etnik kimliği ve Ortodoks dinine mensup halkları, kilisenin tabiriyle Ukrayna, Belarus ve Rusya’yı temsil ettiği söylenebilir.

Rus Dünyası kavramının hükümet söylemine girmeye başladığı 2000’li yıllarda Dışişleri Bakanı olan İgor İvanov’un yaptığı açıklamalar ile Putin’in 2007’den itibaren yaptığı konuşmalar dikkate alındığında, Rus Dünyası kavramının odak noktasına ilişkin farklı yaklaşımlar olduğu göze çarpmaktadır. İvanov, kavram çerçevesinde Ortodoksluk dinini ön plana çıkarırken, Putin ise «tüm etnik ve ulusal unsurları kapsayan»⁵³ bir Rus Dünyasından bahsetmektedir. Rahip Evfimiy’in de iddiasından yola çıkarak, Rus Dünyası kavramının zaman zaman tarihsel arka plana sadık kalınarak kullanıldığı ve etnik-dini-coğrafi bir temele işaret ettiği, zaman zaman ise, İvanov’un açıklamalarındaki gibi, sadece Ortodoksluk dini ile ilişkilendirildiği ve özellikle son zamanlarda da Putin’in söylemlerindeki gibi geniş bir kitleye hitap edecek şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Tüm bu söylemlerin tarihsel akış içerisinde dış politik koşullara göre şekillendiği görülmektedir. Etnik ve dini temellere dayanan Rus uygarlığı fikri, dış politik söylemler ve faaliyetler dikkate alındığında, geri planda bırakılarak daha geniş halk kitlelerini içine alan bir Rus Dünyası fikri öne sürülmektedir. Bu durum, Rus hükümetinin yakın çevresini etki altına alma politikasını yürütürken izlediği kapsayıcı olma siyasetiyle paralellik göstermektedir. Ancak, Rusya, Belarus ve Ukrayna’nın oluşturduğu iddia edilen ‘tarihsel Rus uygarlığı’ söylemi, söz konusu yakın çevrenin hafızasında aynı kapsayıcılığı çağrıştırmamaktadır.

4. Rus Dünyası Kavramına Tepkiler

Rus Ortodoks Kilisesinin “Rus uygarlığı” ifadesinde kastedilen ülkeler olan Ukrayna ve Belarus, Rus Dünyası kavramını Rus uygarlığının bir uzantısı gibi algılayarak, Rus hükümetinin bu bağlamda yürüttüğü politikalara tepki göstermektedirler.

52 (Moiseev), İgumen Evfimiy, “Russkaya Tserkov kak osnova Russkogo mira, Russkiy mir kak osnova Vselenskoj Tserkvi, Russkaya narodnaya liniya”, 16.04.2009, http://ruskline.ru/analitika/2009/04/16/russkaya_cerkov_kak_osnova_russkogo_mira_russkij_mir_kak_osnova_vselenskoj_cerkvi, Erişim: 23.6.2019.

53 “Putin rasskazal o printsipah formirovaniya russkogo mira”, 3.10.2018, <https://tass.ru/politika/5741622>, Erişim: 7.8.2019.

Rus Dünyası kavramının tarihsel kökenleri yukarıda bahsedilen Rahip Evfi-miy'in de işaret ettiği gibi Rus Ortodoks Kilisesinin "Rus uygarlığı" tanımlama-sında yatmaktadır. Bu uygarlığın temelini ise Doğu Slav ırkına dayalı Ortodoks halkların birlikteliği oluşturmaktadır. Tüm bu tarihsel arka plan dikkate alındı-ğında 'Kiev Rusyası', dolayısıyla Ukrayna, bu Rus uygarlığının en temel unsurla-rından birini oluşturmaktadır. Bu durum bugün Ukrayna'da Rus Dünyası fikrine karşı bir yandan destek bulurken diğer yandan da sert tepkiler doğurmaktadır. Bir tarafta Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik bölgesine entegre etmeyi destekleyen muhalif-ler bulunmaktayken, diğer tarafta Avrupa uygarlığına karşı Rus uygarlığı içerisinde kalmayı tercih eden elitler bulunmaktadır.⁵⁴ Turuncu devrim sonrasında Rus hü-kümeti Ukrayna'yı Rus etkisinden kurtarmayı hedefleyen ve Batı ile yakınlaşmaya hız veren kesime karşı Rus yanlılarına destek vermektedir. 2005-2010 yılları ara-sında Rus hükümeti Ukrayna'nın kendi kültürel ve tarihsel bağlarına dönerek kim-liğini oluşturma projesini, Ukrayna'da ikamet eden Rusları ve Rusça konuşanları Ukraynalılaştırma politikası olarak algılamaktaydı. Bu dönemde Rus mediasında da Ukrayna'nın kimliği tartışmaya açılmaktaydı. Tam da bu noktada Rus Dünyası kavramı Ukrayna'yı da kapsayan alternatif bir üst-kimlik olarak ortaya çıkmaktay-dı. 2000'lerde Rus hükümeti ve Rus Ortodoks Kilisesinin söylemlerinde artan bir şekilde yer alan Rus Dünyası kavramı ilk ortaya çıkışında Rus diasporası anlamında kullanılmaktaydı. Daha sonra, özellikle Kilisenin söylemlerinde, Knyaz Vladimir'in Kiev'deki vaftizine kadar götürülerek, Ukrayna, Belarus ve Rusya'yı da içine alan Slav-Ortodoks Rus Uygarlığı anlamına gelecek şekilde kullanılmaya başlandı. Bu bakış açısına göre, Ukrayna tarihsel arka planda 1030 yıllık Rus Ortodoks uygarlı-ğının kurucu bir unsurudur. Bundan dolayı, Rusya bölgesel etki alanı geliştirme ça-balarında Ukrayna'ya özel bir önem atfetmektedir. Özellikle 2000'lerde Rus kultü-rü ve tarihini Ukrayna'da daha görünür hale getirmek amacıyla Rus hükümeti özel sektörden, medyadan, Rus Dünyası gibi vakıflardan ve Rus Ortodoks kilisesinden destek almıştı. Tüm bu faaliyetler Batı kültürüne karşı Rus kültürünü ve kimliğini ön plana çıkarma amacı taşımaktaydı. Fakat Rusya'nın bu çabaları Ukraynalı milli-yetçi çevrelerde büyük tepki görmüştür. 2014'de Kırım'ın Rusya tarafından alınma-sıyla Rus Dünyası kavramı, Ukrayna'nın kendi kültürel değerlerini hiçe sayan etnik Rus milliyetçiliğinin bir yansıması olarak değerlendirilmekteydi.⁵⁵ Bunun yanında Ukrayna halkı kendi ulusal kimliklerini inşa etme yolunda Rus Ortodoks Kilisesini de bir engel olarak görmekteydi.⁵⁶ 2018 yılı sonunda Ukrayna Otosefal Kilisesinin kurulması ise Ukrayna milli kimliğini oluşturma çabalarında en son ve en önemli

54 Michal Wawrzzonek, "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", pp. 766-768.

55 Tatiana Zhurzhenko, "A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis", Die Friedens-Warte, Vol. 89, No. 1/2, Die Ukraine-Krise, 2014, pp. 258-260.

56 Nikolas K. Gvosdev, "The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity", p. 35.

basamak sayılmaktadır. Bu otosefaliyi İstanbul Patriğinin belgelemesi ise Rus Ortodoks Kilisesi ve Rus hükümeti tarafından esefle karşılanarak, hem Ukrayna'yla hem de İstanbul Patrikhanesi'yle Rusya'nın ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştur.

Ne var ki, 'Rus Dünyası' ideolojisine en açık tepki Rusya'nın yakın çevresinde bulunmasına karşılık yüzünü Batıya dönmeye başlayan, Rusya'nın stratejik ortağı olarak bilinen Belarus'tan gelmiştir. Belarus Devlet Başkanı Lukaşenko 2015 yılında Belarus'un Rus Dünyasına dâhil olduğu fikrine karşı çıkararak, ülkenin bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu vurgulamıştır. Yine aynı yıl yaptığı bir başka açıklamada Lukaşenko, Rus Dünyası kavramının ne anlama geldiğini kendisi de anlamadığını belirterek, bunu Rus hükümet çevrelerince "uydurulmuş"⁵⁷ kavram olarak tanımlamış, bunun Belarus halkı nezdinde de olumsuz karşılandığını vurgulamıştır. Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında en önemli ortağı olarak bilinen Belarus lideri Lukaşenko, 2014'ten bu yana Rusya ve Ukrayna arasında Donbass'ta süregelen savaşta Ukrayna'nın bağımsızlık mücadelesine destek çıkmıştır.⁵⁸ 2018 Haziran ayında Belarus hükümeti Donbass'ta Ukrayna güçlerinin kontrolünde olan bölgeye insani yardım yollamıştır.⁵⁹ Ukrayna lehine izlediği politikalar dikkate alınırca, Lukaşenko'nun Rusya ile olan stratejik ortaklığını hiçe sayacak adımlar atmasının temelinde, aynı Ukrayna örneğinde olduğu gibi, Belarus'un da kendi tarihi⁶⁰ ve kültürüyle, kendine ait ulusal bir kimliği olduğu bilincini öne çıkarma çabası ve bu yolla bağımsız egemen bir devlet olarak Rus etkisinden çıkma isteği yatmaktadır.⁶¹ Rus hükümetinin yakın çevresini etki altına almak adına bir dış politika aracı olarak kullandığı Rus Dünyası kavramı, Rusya tarafından en çok karşılık bulması beklenen Belarus ve Ukrayna gibi ülkelerde beklenen etkiyi yaratmadığı gibi ikili ilişkilerde de bir gerginlik unsuru olmuştur.

5. Sonuç

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yakın çevresinde Batılı devletlerin etki alanının genişlemesine karşı, Putin hükümeti askeri ve ekonomik unsurların yanında

57 "Lukaşenko rasskazal o voyne za nezavisimost 'bratskoy Ukraini'", 27.01.2017, <https://lenta.ru/news/2017/01/27/lukashenko/>, Erişim: 21.7.2019.

58 Age.

59 <https://www.rbc.ua/rus/news/belarus-otpravila-gumanitarnuyu-pomoshch-1528797784.html>; "Lukaşenko rasskazal o voyne za nezavisimost 'bratskoy Ukraini'", 27.01.2017 <https://lenta.ru/news/2017/01/27/lukashenko/>, Erişim: 21.7.2019.

60 "V Belorusii sozdayut svoyu velikuyu istoriyu. İ perepisyayut mirovuyu", 30.05.2018, https://lenta.ru/articles/2018/05/30/batka_istorik/, Erişim: 7.8.2019.

61 Bunun yanında, Lukaşenko Belarus'daki bilgi ve haber alma güvenliğini sağlamak için medya kanalları üzerindeki devlet kontrolünü artırmaya yönelik girişimlere başlamıştır. Burada Lukaşenko'nun birincil amacı Belarus halkının Rus medyasından ziyade Belarus hükümeti tarafından kontrol edilen TV kanallarını takip ederek bilgiye ulaşmaları ve Belarus halkı üzerindeki Rus etkisinin azalmasını sağlamaktır. "Lukaşenko ukreplyaet informatsionnyu obronu. Kto vrag?", 24.04.2018, https://lb.ua/world/2018/04/24/396016_lukashenko_ukreplyaet_informatsionnyu.html, Erişim: 01.8.2019.

kültürel unsurları da devreye sokarak önlem almaya çalışmaktadır.⁶² 2000’li yılların başından bu yana BDT ülkeleriyle Rusya’nın bağı sıkı tutma çabaları bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Ne var ki, BDT’nin kurulduğu günden bugüne izlediği politikalar ve gerçekleştirdiği faaliyetler temel alındığında, üye ülkeler arası iletişim ve işbirliğinde beklenen başarının gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu birlik içinde *primus inter pares* konumunda olan Rusya her zaman işbirliğini daha çok teşvik eden üye olmuştur.⁶³ Fakat 2000’lere kadar Rusya’nın ekonomisi henüz toparlanma sürecini tamamlayamadığından diğer üyeler için bir cazibe merkezi olamamıştır.⁶⁴ 2000’lere gelindiğinde, Rusya Federasyonu özellikle doğalgaz ve petrol kaynaklarının yardımıyla finansal durumunu yeterli derecede toparlamasına rağmen, uluslararası ticaret veya güvenlik bağlamında çevresine yeteri kadar olanak sunamamıştır. Dahası, Rusya’nın zaman zaman doğalgaz ve petrol tedarikini kesmekle tehdit etmesi ve ticari yaptırımlara baş vurmasının bir sonucu olarak, eski Sovyet ülkeleri siyasal ve ekonomik partner olarak Rusya dışındaki ülkelere veya NATO, AB gibi organizasyonlara yüzlerini dönmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak, Rusya açısından yakın çevresindeki etki alanında bir daralma tehdidi doğmaya başlamıştır.⁶⁵

Bu bağlamda *Russkiy Mir* (Rus Dünyası) kavramı, yakın çevresinde Rusya’nın nüfuzunu artırma araçlarından biri olarak düşünülebilir. Rus hükümetinin nihai amacı Rus Dünyası anlayışıyla oluşturduğu kültürel siyasetin, eski Sovyet ülkelerinin dış politika yapım süreçlerinde Batının etkisine karşı Rusya’nın etki alanında kalmalarını sağlamaktır.⁶⁶

Özellikle 2000’lerin başında hükümet yetkililerince yapılan açıklamalarda Rus Dünyası kavramı Ortodokslukla temelden ilişkilendirilmiştir. Ancak Putin hükümeti son yıllarda Rus Dünyası kavramını diğer din ve etnik unsurları da kapsayacak şekilde tanımlama yoluna gitmiştir. Fakat çalışmamızda Ukrayna ve Belarus örneğinde gösterildiği üzere Rus hükümetinin bu çabaları Ortodoks çoğunluğa ve Slav etnik kimliğine sahip yakın çevrede ulusal bütünlüklerine ve egemenliklerine bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu noktada, zaten Rus dış politika söyleminde muğlak ve çelişkili bir şekilde kullanılagelmiş olan Rus Dünyası kavramını kapsayıcı şekilde kullanmaya yönelik çabaların yeteri kadar etkili olmadığı görülmektedir.

62 Stephen Page, “The Creation of a Sphere of Influence: Russia and Central Asia”, International Journal (Canadian International Council), Vol. 49, No. 4, Russia’s Foreign Policy, Autumn 1994, pp. 788-813.

63 Anders Aslund ve Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet*, Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, 2009, pp. 121-124.

64 World Bank national accounts data (GDP growth of Russia), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2002&locations=RU&start=1991&view=chart>, Erişim: 1.8.2019.

65 Anders Aslund ve Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet*, pp. 121-124.

66 Anders Aslund ve Andrew Kuchins, *The Russia Balance Sheet*, pp. 119-120.

Çalışmamızda gösterildiği üzere, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından bugüne kadar gelen süreçte Rus Dünyası kavramı, tüm çelişkili kullanımı ve tartışmalı tanımlarına rağmen, Rus dış politika söylem ve uygulamalarının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Son yıllarda, Rus hükümetinin yakın çevresindeki nüfuzunu artırmaya yönelik girişimlerin bir parçası haline geldiği göz önüne alındığında, Rus Dünyası kavramının dış politika söyleminde ilerleyen dönemlerde de önemli bir unsur olmaya devam edeceği öngörülebilir. Rusya'nın gelecekte yakın coğrafyasına yönelik politikalarını daha iyi kavrayabilmek açısından, Rus Dünyası kavramının Rus dış politika söylemindeki kullanım ve rolünün izleyeceği yön önem arz etmektedir. Bu noktada, Rus Dünyası kavramının, dini ve etnik kimlik tartışmalarındaki kullanımının yanı sıra, Rus dış politika söyleminde kullanımında değişim ve/veya sürekliliğe yönelik ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalar Rus dış politika araştırmacıları açısından önemli ipuçları sağlayacaktır.

Kaynakça

- Anderson, M. S. *The Eastern Question*, St. Martin's Press, NewYork, 1966.
- Andreeva, İskra Stepanovna. "Put k Russkoi idee", Andrey Nikolayeviç Savelev, *Russkiy Stroy*, Intellekt, Moskva, 1997, s.129-151.
- Aslund, Anders and Andrew Kuchins. *The Russia Balance Sheet*, Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, 2009.
- Bovt, Georgiy (ed.). *Russkii Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkii Mir, Moskva, 2017.
- Bulekov, İğumen (Filaret). "Otnoşenie Russkoy Tserkvi k voprosam natsionalnogo i gosudarstvennogo stroitelstvo." *Tserkov i Vremya*, No.4 (49), 2009, s.29-43.
- Çernişev, Sergey Borisoviç (ed.), Inoe, *Hrestomania Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya*, 4 cilt, Argus, Moskva, 1995. <http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.html>, Erişim: 7.8.2019.
- Dixon, Simon. "Russians and the Russian Question", ed. Graham Smith, *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, Longman, London, 1996, pp. 47-74.
- Druzenko, Gennadii. "Geopolitics from the Patriarch. The Heavenly Kingdom Versus the 'Russian World', *Russian Politics and Law*, Vol. 49, No. 1, January-February 2011, pp. 65-73.
- Entsiklopedičeskiy slovar Brokrauza i Efrona, Sankt-Peterburg, 1899, Vol.27.
- Feklyunina, Valentina. "Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world (s)', *European Journal of International Relations*, Vol. 22, No. 4, December, 2016, pp. 773-796.
- Gvosdev, Nikolas K. "The New Party Card? Orthodoxy and the Search for Post-Soviet Russian Identity", *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 6, 2000, pp. 29-38.
- Hosking, Geoffrey. *Russian History, A Very Short Introduction*, (Oxford Uni. Press, 2012)
- Kamalov, İlyas. *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken yayınları, İstanbul, 2009.

- Koçin, Vladimir. "Nam Est Nad Çem Rabotat", Georgiy Bovt (ed.), *Russkiy Mir. 10 Let. 2007-2017*, Fond Russkiy Mir, Moskva, 2017, s.29-35.
- Page, Stephen. "The Creation of a Sphere of Influence: Russia and Central Asia", *International Journal (Canadian International Council)*, Vol. 49, No. 4, *Russia's Foreign Policy*, Autumn 1994, pp. 788-813.
- Pipes, Richard. *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism*, Harvard University Press, Cambridge, 1997.
- Remington, Thomas. "A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev", *The Russian Review*, Temmuz 1989, Vol. 48, No. 3, *Gorbachev Reforms: Special Issue*, pp. 271-304.
- Savelev, Andrey. "Suverenitet, Federalizm, Separatizm" *Russkiy Stroy*, Intellekt, Moskva, 1997. s.103-128.
- Şatina, N.V. Ofitsialnaya Narodnost XX1. Veka: Stare İdeologemı v Formirovanii Poliçeskiego Soznaniya Novih Rosiyan, s.140-151. *Vetnik RGGU Nauçmy Jurnal*, No.1(123) 2014. s.140-151.
- Simonsen, Sven Gunnar. "Raising 'the Russian Question': Ethnicity and Statehood- Russkie and Rossiya", *Nationalism and Ethnic Politics*, Fall 1996, Vol. 2, No. 5, pp. 91-110.
- Vasileva, Olga Yurevna. "Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v politike Sovetskogo gosudarstva v 1943-1948 gg." (Doktora tezi, İstitut Rossiyskoy İstorii, Rossiyskaya Akademiya Nauk, 1998)
- Volodymyr, Hurzhy. "Russian World Doctrine as Russian Response to the Crisis of the 1990s", *Filosofski Nauki*, January-February 2007, No.1 (147), pp. 93-96.
- Wawrzonek, Michal. "Ukraine in the 'Gray Zone': Between the 'Russkiy Mir' and Europe", *East European Politics and Societies and Cultures*, Vol. 28, No. 4, November 2014, pp. 758-780.
- Weigle, Marcia A. and Jim Butterfield, "Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence", *Comparative Politics*, October 1992, Vol. 25, No. 1, pp. 1-23.
- Zhurzhenko, Tatiana. "A Divided Nation? Reconsidering the Role of Identity Politics in the Ukraine Crisis", *Die Friedens-Warte*, Vol. 89, No. 1/2, *Die Ukraine-Krise*, 2014, pp. 249-267.

İnternet Kaynakları:

- "Analitiçeskaya Gruppa Vneşnepoliçeskoj Assosiatsii (Gruppa Bessmertnıh)" <http://old.russ.ru/gb/vvod/gb1.htm>, Erişim: 30.7.2019.
- Belarus otpravila gumanitarnuyu pomoş Ukraine, 12.06.2018, <https://www.rbc.ua/rus/news/belarus-otpravila-gumanitarnuyu-pomoshch-1528797784.html>, Erişim: 7.8.2019.
- Fond Russkiy Mir, <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/about>, Erişim: 7.8.2019.
- Kordonskiy, Simon Gdaleviç, <https://www.hse.ru/staff/kordonsky>, Erişim: 25.7.2019.
- "Lukaşenko rasskazal o voyne za nezavisimost 'bratskoy Ukraim", 27.01.2017, <https://lenta.ru/news/2017/01/27/lukashenko/>, Erişim: 21.7.2019.
- "Lukaşenko ukreplyaet informatsionnyu obronu. Kto vrag?", 24 апреля 2018, https://lb.ua/world/2018/04/24/396016_lukashenko_ukreplyaet_informatsionnyu.html, Erişim: 1.8.2019.

- MGIMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler) Üniversitesi Mezunlar Derneği, <http://alumni.mgimo.ru/>, Erişim: 7.6.2019.
- (Moiseev), İğumen Evfimiy, "Russkaya Tserkov kak osnova Russkogo mira, Russkiy mir kak osnova Vselenskoj Tserkvi, Russkaya narodnaya liniya", 16.04.2009, http://ruskline.ru/analitika/2009/04/16/russkaya_cerkov_kak_osnova_russkogo_mira_russkij_mir_kak_osnova_vselenskoj_cerkvi/, Erişim: 23.6.2019.
- "Patriarh Kirill postavil Ukraine zadaçu 'perezagruzit' suverenitet i napravit ego na ukreplenie Russkogo mira", 4.11.2010, <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/6649-patriarh-Cyril-postavilukraine-zadachu-perezagruzit-suverenitet-i-napravit-ego-na-ukreplenie-russkogo-mira.html>, Erişim: 7.8.2019.
- "Putin prinyatie hristianstva pomoglo Rusi stat krupneyşey derjavoy", 25.7.2013, <https://ria.ru/20130725/952137974.html>, Erişim: 30.7.2019.
- "Putin rasskazal o printsipah formirovaniya russkogo mira", 3.10.2018, <https://tass.ru/politika/5741622>, Erişim: 18.7.2019.
- "Rossiya, Ukraina, Belorsiya: edinoe duhovnoe prostranstvo", 2.6.2019, <https://mospat.ru/ru/2019/06/02/news174818/>, Erişim: 7.8.2019.
- Svyaşçenniy Koran, Hadisi Proroka, www.al-koran.ru, Erişim: 22.7.2019.
- "Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii o Sozdanii 'Fonda Russkiy Mir", 21.6.2007, <https://ruskiymir.ru/fund/the-decree-of-the-president-of-the-russian-federation-on-creation-of-fund-russian-world.php#1>, Erişim: 24.7.2019.
- "V Belorusii sozdayut svoyu velikuyu istoriyu. İ perepisivayut mirovuyu", 30.05.2018, https://lenta.ru/articles/2018/05/30/batka_istorik/, Erişim: 7.8.2019.
- "Vladimir Putin nazval russkih i ukraintsev odnoy natsiey", 10.07.2019, <https://ruskiymir.ru/news/259213/>, Erişim: 7.8.2019.
- "Vladimir Putin vstretilsya s delegami Vserossiyskoy konferentsii prepodavateley obşestvennih nauk", 21.06.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/40791>, Erişim: 22.7.2019.
- "Vladimir Putin vystupil s egegodnim Poslaniem Federalnomu Sobraniyu", 26.04.2007, <http://kremlin.ru/events/president/news/38727>, Erişim: 7.8.2019.
- "Vstuplenie ministra inostranmih del Rossiyskoy Federatsii İ.S. İvanova na 8. Vsemirnom Russkom Harodnom Sobore", 3.02.2004, <https://mospat.ru/archive/page/church-and-society/30422.html>, Erişim: 28.7.2019.
- "Vstuplenie Svyaateşevo Patriarha Kirilla na torjestvennom otkritii 3. Assamblei Russkogo mira", 3.11.2009, <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1209822.html>, Erişim: 7.8.2019.
- "Vstreça s predstaviteleyami pomestnih pravoslavnih tserkvey" (25.7.2013) <http://en.kremlin.ru/events/president/news/18942>, Erişim: 3.8.2019.
- World Bank National Accounts Data (GDP Growth Of Russia), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2002&locations=RU&start=1991&view=chart>, Erişim: 1.8.2019.